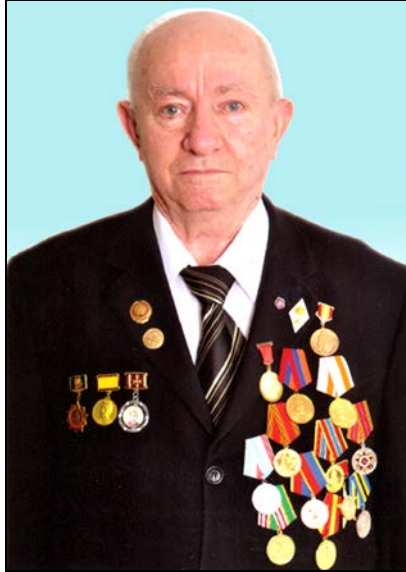

**ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆ ՄԵԾ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԱՆԽՈՆՋ ՏԱՐԵԳԻՐԸ
(Կլիմենտ Հարությունյանի 80-ամյակի առթիվ)**

Լրացավ Հայրենական մեծ պատերազմին հայ ժողովրդի մասնակցության պատմության հիմնահարցի լուսաբանման նվիրյալ տարեգիր, ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի գլխավոր գիտաշխատող, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Կլիմենտ Ամասիայի Հարությունյանի ծննդյան 80-ամյակը:

Կ. Հարությունյանը ծնվել է 1940 թ. մայիսի 1-ին Սյունիքի մարզի Կապան քաղաքում՝ շիկահողցի ծնողների ընտանիքում: Հայրը՝ Ամասիա Ռուբենի Հարությունյանը, մինչև պատերազմը աշխատել է Շիկահող գյուղի միջնակարգ դպրոցում՝ որպես տնօրեն, կամավոր մեկնել ռազմաճակատ և 1942-1943 թթ. Հայկական 89-րդ հրաձգային Թամանյան դիվիզիայի 390-րդ հրաձգային գնդի շարքերում ակտիվորեն մասնակցել Կովկասի ճակատամարտին, ծանր վիրավորվել, պարգևատրվել Կարմիր աստղի և Հայրենական պատերազմի 1-ին աստիճանի շքանշաններով, որպես 2-րդ կարգի հաշմանդամ զորացրվել բանակից: Վերադառնալով հայրենի Կապան՝ աշխատել է ՀԼԿԵՄ շրջկոմի 1-ին քարտուղար, կոմունալ բաժնի վարիչ, միաժամանակ հեռակա կարգով ավարտել է Երևանի պետական մանկավարժական ինստիտուտի պատմության, ապա Երևանի պետական համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետները, Կապանում կառուցել տարածաշրջանի խոշորագույն տրիկոտաժի

Ֆաբրիկան, դարձել նրա հիմնադիր տնօրենը: Թոշակի անցնելուց հետո մինչև մահը՝ 2006 թ. սեպտեմբերի 3-ը, աշխատել է շրջանի Հայրենական մեծ պատերազմի վետերանների միությունում: Մայրը՝ Բարուշկա Փեդրովի Մինասյան-Հարությունյանը, պատերազմի նախօրյակին ավարտել էր Կապանի բժշկական տեխնիկումը, աշխատել Շիկահողի ենթաշրջանային հիվանդանոցում, ապա Կապանի քաղաքային պոլիկլինիկայում՝ որպես բուժքույր: Ավագ որդուն՝ Կլիմենտին, դաստիարակում էր Հայրենական մեծ պատերազմին սկզբից մինչև վերջ մասնակցած իր եղբայրների՝ մայրը Անդրանիկի, փոխգնդապետ Օնիկի, Նովոռոսիյսկի «Փոքր հողում» («Малая земля») հերոսաբար զոհված կրտսեր եղբոր՝ Պարզևի, Չեխոսլովակիայում զոհված հորեղբոր՝ մայրը Շմավոն Մինասյանի ոգով: Պատահական չէր, որ հետագայում ավագ որդին ողջ կյանքը նվիրաբերեց Հայրենական մեծ պատերազմում հայ ժողովրդի զավակների ներդրած ավանդի հետազոտման ծանր ու դժվարին, բայց շատ շնորհակալ աշխատանքին և դարձավ այդ հիմնահարցի լուսաբանման նվիրյալ մասնագետը Հայաստանում:

Կ. Հարությունյանը 1947-1957 թթ. սովորել և ավարտել է Կապանի թիվ 2 միջնակարգ դպրոցը: Դպրոցական տարիներին մասնակցել է քաղաքային գրադարանին կից գրական խմբակի պարապմունքներին, պատմվածքներ ու բանաստեղծություններ տպագրել շրջանային «Պղնձի համար» թերթում, «Ռափան» գրական ամսանախում, ակտիվ թղթակցել «Պիոներ» ամսագրին և «Պիոներ կանչ» թերթին: 1961-1966 թթ. Կ.Ա. Հարությունյանը սովորել և գերազանց գնահատականներով ավարտել է Երևանի Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական ինստիտուտի պատմության ֆակուլտետը: Ուսանողական տարիներին Կ. Հարությունյանն ակտիվորեն թղթակցել է ինստիտուտի «Մանկավարժ» թերթին, ղեկավարել Հայոց պատմության գիտական ընկերության աշխատանքները, հանդես եկել «Մեծ եղեռնը», «Հայ կամավորական շարժումը Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին» հետաքրքիր, այն ժամանակվա համար շատ համարձակ զեկուցումներով, 1966 թ. ապրիլի 25-28-ին մասնակցել է Բաթումում կայացած Անդրկովկասյան հանրապետությունների մանկավարժական ինստիտուտների ուսանողական գիտական նստաշրջանին, կարդացել «Արևմտահայերի ազգային-ազատագրական շարժումը 1914-1916 թթ.» զեկուցումը: 1966 թ. սեպտեմբեր – 1968 թ. դեկտեմբեր ամիսներին Կ. Հարությունյանն աշխատել է Հայաստանի նորագույն պատմության պետական կենտրոնական արխիվում՝ որպես կրտսեր, ապա ավագ գիտաշխատող, ձեռք բերել արխիվային փաստաթղթերի հետ աշխատելու փորձ, «Բանբեր Հայաստանի արխիվների» հանդեսում տպագրել իր առաջին գիտական հոդվածները: Այսպես, օրինակ, «Բանբերի» 1967 թ. 3-րդ

և 1968 թ. 1-ին համարներում լույս են տեսել նրա «Հարստանում են պետական կենտրոնական արխիվների ֆոնդերը» և «Ազնավությանների անձնական գործերը» հոդվածները: Արխիվում աշխատելու տարիները զգալի չափով նպաստել են ապագա պատմաբան-գիտնականի ձևավորման և կայացման գործընթացին: 1968 թ. դեկտեմբերին Կ. Հարությունյանն ընդունվել է Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի պատմության ինստիտուտի ասպիրանտուրան (արտադրությունից կտրված) և 1971 թ. ավարտել այն: Ավարտելուց հետո մինչև այսօր նա աշխատում է նույն ինստիտուտի նորագույն պատմության բաժնում՝ սկզբում որպես կրտսեր, ապա ավագ և առաջատար գիտաշխատող, իսկ 1994 թ. հունիսից՝ «Հայ ժողովրդի մասնակցությունը Երկրորդ համաշխարհային և Հայրենական մեծ պատերազմներին» բաժնի վարիչ, այնուհետև՝ «Հայ զինվորականության պատմությունը» թեմատիկ խմբի ղեկավար, 2015 թ.՝ գլխավոր գիտական աշխատող: 1979 թ. ստացել է պատմական գիտությունների թեկնածուի, իսկ 1994-ին՝ դոկտորի գիտական աստիճան: Նա մասնագիտացել է Երկրորդ համաշխարհային և Հայրենական մեծ պատերազմներին հայ ժողովրդի մասնակցության, հայկական ազգային զորամիավորումների և զինվորական մամուլի պատմության, հայ մարշալների, ծովակալների և Հայկական բանակի գեներալների կենսագրությունների անհայտ էջերի լուսաբանման հիմնահարցերում: Գիտնականն առ այսօր հրատարակել է 35 մենագրություն, համահեղինակ է 14 այլ գրքերի, մասնակցել է արխիվային փաստաթղթերի ու նյութերի 4 ժողովածուի և «Հուշամատյան» հիմնակազմ քառահատորյակի կազմման և խմբագրման աշխատանքներին, տպագրել ավելի քան 100 գիտական, 110 թերթային հոդվածներ, միջազգային, հանրապետական և ակադեմիական գիտաժողովներում հանդես եկել 60-ից ավելի զեկուցումներով, տպագրել Հայրենական մեծ պատերազմի հայ ժողովրդի մասնակցության հիմնահարցին վերաբերող 3 լայնածավալ պլակատ, որոնք բաժանվել են հանրապետության բոլոր դպրոցներին ու զորամասերին, ուղարկվել Մոսկվա, Սանկտ Պետերբուրգ, Վոլգոգրադ, Մինսկ և այլ քաղաքներ: Գրքերի և հոդվածների մի զգալի մասը հրատարակվել է նաև ռուսերեն: Բացի վերոհիշյալից՝ հայերեն և ռուսերեն կազմել է քարտեզներ՝ նվիրված Հայրենական մեծ պատերազմին հայ ժողովրդի մասնակցությանը, որոնք տեղ են գտել «Հայաստանի ազգային ատլաս» (հ. Բ, Ե., 2008) և «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ատլաս» (Ե., 2009) հիմնակազմ ատլասներում: Կ. Հարությունյանը խմբագրել է 32 և գրախոսել 15 գիրք: Նրա ղեկավարությամբ պատրաստվել է 4 թեկնածուական՝ ընդդիմախոսությամբ, պաշտպանվել 5 ատենախոսություն: Գիտահետազոտական աշխատանքի և գիտական կադրեր պատրաստելուն զուգընթաց՝ տարիներ շարունակ զբաղվել է նաև մանկավար-

ժական աշխատանքով, մի շարք բուհերում (Երևանի պետական համալսարանի Իջևանի բաժանմունք, Գավառի պետական համալսարան, Դավիթ Անհաղթ համալսարան) եղել է պետական քննական հանձնաժողովների նախագահ: Կ. Հարությունյանը ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի գիտական խորհրդի անդամ է, երկար ժամանակ ինստիտուտի արհկոմի նախագահն է:

Կ. Հարությունյանի հիմնական աշխատություններից է 2002 թ. լույս տեսած «Հայկական ազգային զորամիավորումները 1918-1945 թթ.», որտեղ առաջին անգամ հայ պատմագրության մեջ լուսաբանվել է հայկական զինուժի պատմությունը: Վաստակաշատ պատմաբանի գործերից է նաև «Հայ ժողովրդի մասնակցությունը Խորհրդային Միության Հայրենական մեծ պատերազմին (1941-1945 թթ.)» ռուսերեն մենագրությունը (2004 թ.), որտեղ ՌԴ պաշտպանության նախարարության կենտրոնական արխիվից (Մոսկվայի մարզ, ք. Պողոլսկ), ՌԴ ՊՆ ռազմածովային նավատորմի կենտրոնական արխիվից (Լենինգրադի մարզ, ք. Գատչինա), ՌԴ ռազմապատմական պետական կենտրոնի արխիվից (Մոսկվա) և այլ արխիվներից հայտնաբերած նորահայտ վավերագրերի, համապատասխան մասնագիտական գրականության ու մամուլի տվյալների հիման վրա հանգամանորեն ու նորովի բացահայտվել է հայ ռազմիկների դերը պատերազմի գլխավոր ճակատամարտերում տարած հաղթանակում, ցույց է տրվել թիկունքի աշխատողների հերոսական աշխատանքը, հայ պարտիզանների ու սփյուռքահայերի ներդրումը ֆաշիզմի ջախջախման գործում: Գրքի հավելվածում տրվել են Խորհրդային Միության հայ հերոսների, Փառքի շքանշանի լրիվ ասպետների, մարշալների, գեներալների ու ծովակալների ճշգրտված ցուցակները: Գիրքը լրացումներով հրատարակվել է նաև 2018 թ. (ռուսերեն, ծավալը 768 էջ+96 էջ լուսանկարներ, ֆորմատը 70x100/16):

Վաստակաշատ գիտնականի գրչին են պատկանում նաև մարշալներ Ի.Ք. Բաղրամյանի, Հ.Խ. Բաբաջանյանի, Ս.Ա. Խուոյակովի (Ա.Ա. Խանփերյանց), Ս.Ք. Ազանովի, Խորհրդային Միության նավատորմի ծովակալ Ի.Ս. Իսակովի մասին ռուսերեն մենագրությունները, որոնք շարադրված են արխիվային նորահայտ փաստաթղթերի հիման վրա և զգալի ներդրում են անվանի զորավարների կենսագրությունները լուսաբանելու գործում:

Կ. Հարությունյանի ուսումնասիրության ոլորտում հատուկ տեղ են գրավում Ստալինգրադի, Լենինգրադի, Կուրսկի, Մոսկվայի, Ղրիմի Բելոռուսիայի, Չեխոսլովակիայի, Հունգարիայի և Ավստրիայի համար մղված մարտերին հայ ժողովրդի զավակների մասնակցության հիմնահարցերը, որոնք հայերեն և ռուսերեն հրատարակվել են առանձին գրքերով:

Պատմագիտության դոկտորի գրչին են պատկանում «Գրիգոր Արտեմի Հարությունյանի կյանքն ու գործունեությունը Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին (1941-1945)» մենագրությունը, որտեղ լուսաբանվել է Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի առաջին քարտուղար Գրիգոր Արտեմի Հարությունյանի գործունեությունը պատերազմի ծանր տարիներին:

Պատմաբանն ուսումնասիրել է նաև հայ պատմագրության տեսադաշտից դուրս մնացած Խորհրդա-ֆիննական պատերազմին հայերի մասնակցության թեման և 2008 թ. հրատարակել «Հայ ռազմիկների մասնակցությունը Խորհրդա-ֆիննական պատերազմին (30.11.1939-13.03.1940)» մենագրությունը:

Վաստակաշատ պատմաբանի տեսադաշտից չեն վրիպել նաև Հայրենական մեծ պատերազմին Արցախի, Ջավախքի և Սյունիքի հայության մասնակցության հարցերը, որոնք առանձին գրքով հրատարակվել են 2009, 2014 և 2017 թթ.:

Կ. Հարությունյանն զգալի ավանդ ունի նաև Հայկական 76-րդ և 89-րդ հրաձգային դիվիզիաների պատմության և մարշալ Բաղրամյանի գործունեությունը լուսաբանող արխիվային փաստաթղթերի ու ժողովածուների կազմման գործում: Բացի այդ, նա գրել է ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի՝ 2010 թ. հրատարակած «Հայոց պատմություն» 4-րդ հատորի 1-ին գրքի 9-րդ գլխի 6-րդ ու ԵՊՀ-ի՝ 2012 թ. հրատարակած «Հայոց պատմության» դասագրքի 2-րդ գլխի 5-րդ ենթաբաժինները:

Մեծանուն գիտնականն անդրադարձել է նաև Հայաստանի երկրորդ Հանրապետության զինված ուժերի պատմությանը: 2007 թ. հրատարակել է «Գեներալ-մայոր Վլադիմիր Ասատուրի Հայրապետյան» աշխատանքը, որտեղ լուսաբանել է ՀՀ զինված ուժերի հիմնադիրներից մեկի՝ ՀՀ ՊՆ հրթիռահրետանային զորքերի վարչության հիմնադիր, առաջին պետ (1992-2003 թթ.), այնուհետև՝ ՀՀ պաշտպանության նախարարին առընթեր բարձրագույն սպայական հանձնաժողովի նախագահ, գեներալ-մայոր Վ.Ա. Հայրապետյանի կենսագրությունը, ԽՍՀՄ, ապա ՀՀ զինված ուժերում նրա գործունեությունը, հրետանու գործի հմուտ մասնագետ հրամանատարի դերը Հայկական բանակի հրետանային զորքերի կազմավորման ու Արցախյան ազատագրական պատերազմում մարտական կիրառման, հրետանային կադրերի պատրաստման բնագավառում:

Կ. Հարությունյանը պ.գ.դ. Մարատ Սահակյանի հետ 1988 թ. հայերեն հրատարակել է «Նրանք մարտնչել են հանուն հայրենիքի» գիրքը, որտեղ առաջին անգամ լուսաբանվել են ՀԽՍՀ ԳԱ համակարգում աշխատող Հայրենական մեծ պատերազմի մասնակիցների ռազմաճակատային սխրանքներն ու աշխատանքային գործունեությունը: Այս գիրքը (որոշ լրացումներով

ռուսերեն հրատարակվել է 2001-ին՝ «Հայաստանի Հանրապետության Գիտությունների ազգային ակադեմիայի աշխատակիցների մասնակցությունը Հայրենական մեծ պատերազմին (1941-1945)» վերնագրով:

Իր աշխատանքային գործունեության ընթացքում Կ. Հարությունյանը սերտորեն համագործակցում է նաև Բելառուսի և Ռուսաստանի իր գործընկերների հետ: Դրա շնորհիվ՝ 2010 թ. Մինսկում լույս է տեսել «Խորհրդային Միության հայ հերոսները Բելառուսի համար մղված մարտերում (1941-1944)» աշխատությունը՝ Բելառուսի ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի ռազմական պատմության բաժնի վարիչ, պ.գ.դ., պրոֆեսոր Ա.Մ. Լիտվինի համահեղինակությամբ: 2019 թ. Մինսկում հրատարակվեց «Հայ ռազմիկները Բելառուսի համար մղված մարտերում (1941-1944 թթ.) ստվարաձավալ աշխատությունը (համահեղինակներ՝ Կ.Ա. Հարությունյան, Ա.Մ. Լիտվին, Ա.Վ. Խեչոյան, Ռ.Վ. Աթոյան, Ե.Գ. Վոլսկայա և Ե.Ա. Գուրինով): 2010 թ. Երևանում հրատարակված «Հայ ժողովրդի ավանդը Հայրենական մեծ պատերազմում տարած հաղթանակում (1941-1945)» ռուսերեն աշխատության (Կ.Ա. Հարությունյան, Հ.Ռ. Պողոսյան) առաջաբանը գրել է ՌԴ ԳԱ պատմության ինստիտուտի ռազմական կենտրոնի վարիչ, ՌԴ ԳԱ ակադեմիկոս Գ.Ա. Կոմանյովը: Մինչ այդ՝ 2009 թ., Սանկտ Պետերբուրգում լույս է տեսել Կ. Հարությունյանի «Հայերը Լենինգրադի համար մղված մարտերում» ռուսերեն գրքույկը: Վերոհիշյալ բոլոր աշխատությունները գրված են հարուստ արխիվային նյութերի հիման վրա, որոնք ունեն աղբյուրագիտական կարևոր արժեք:

Կ. Հարությունյանը 2000 թ. մասնակցել է Նիժնի Նովգորոդի պետական համալսարանի, 2011-2015 թթ.՝ ՌԴ Կեմերովոյի մարզի Յուգրա քաղաքի համալսարանի ռազմապատմական միջազգային գիտաժողովների աշխատանքներին և տպագրվել համապատասխան ժողովածուներում:

Նա հայ այն եզակի պատմաբաններից է, որ, սկսած 1970 թ. մինչև 2015 թ., անընդմեջ աշխատել է Ռուսաստանի ռազմական և ծովային, Մոսկվայի, Սանկտ Պետերբուրգի, Վոլգոգրադի, Կուրսկի, Բրյանսկի, Մինսկի, Բրեստի, Թբիլիսիի, Երևանի պետական կենտրոնական արխիվներում ու ռազմապատմական թանգարաններում, մասնակցել է ՌԴ նախագահի՝ 2012 թ. կազմակերպած «Մենք հաղթեցինք միասին» միջազգային ամենամյա համաժողովի աշխատանքներին, որոնք տեղի են ունենում ԱՊՀ տարբեր քաղաքներում (Մոսկվա, Սանկտ Պետերբուրգ, Վոլգոգրադ, Կուրսկ, Բրյանսկ, Մինսկ, Մախաչկալա, Տուապսե, Աստանա):

Վաստակաշատ պատմաբանի գիտահետազոտական 50 տարիների կատարած աշխատանքն ամփոփված է 2020 թ. մարտի վերջերին հրատարակված «Կենսամատենագիտություն» աշխատության մեջ, որտեղ, բացի կեն-

սագրական տվյալներից, տրված են նաև նրա մենագրությունների և գիտահրապարակախոսական աշխատանքների ցուցակները, հարազատների, աշխատանքային ընկերների և ստացած պարգևների լուսանկարները:

Գիտական բեղմնավոր և հայրենանվեր աշխատանքի համար Կ. Հարությունյանը պարգևատրվել է «Մովսես Խորենացի», «Մարշալ Բաղրամյան», «Գարեգին Նժդեհ», «Վազգեն Սարգսյան», 1941-1945 թթ. Հայրենական մեծ պատերազմում տարած Հաղթանակի 65, 70 և 75-ամյակի, «Մ.Ա. Շուրխովի 100-ամյակի», «Հունան Ավետիսյան» և այլ մեդալներով, ՀՀ ԳԱԱ գովեստագրով և վաստակագրով, ՌԴ ԳԱ Պատվավոր դիպլոմով, ԱՊՀ վետերանների միջազգային միության «Պատվո նշան» կրծքանշանով, ՀՀ պաշտպանության նախարար Դ. Տոնոյանի պատվոգրով և այլն:

Սրտանց շնորհավորելով ավագ գործընկերոջս՝ որին ճանաչում եմ ավելի քան 45 տարի, նրա ծննդյան 80-ամյակի և ավելի քան 50-ամյա գիտահետազոտական աշխատանքի հոբեյանի առթիվ ցանկանում եմ առողջություն, գիտական նորանոր նվաճումներ և ամենայն բարիք:

ՀԱՄԼԵՏ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Պատմական գիտությունների դոկտոր